

ἤνοιξαν ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐκκλησιαστικῶν ἰδρύμασι πανεπιστημιακά καταστήματα, ἐν οἷς οἱ ἐπιστήμονες καταδιωκόμενοι προσέφυγον καὶ ἐργάζοντο, ἰδρυσαν δὲ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων ἐν ᾧ ἐδίδαξεν ὁ Ἀβελάρδος, τὸ τῆς Κανταβρηγίας καὶ Ὁξφόρδης, ἐν ᾧ ἀνεφάνησαν ὁ Νεύτων καὶ ὁ Βάκων τοῦ Βερουλαμίου, τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰένης, τῆς Λειψίας, τῆς Τυβίγγης ἐν Γερμανίᾳ, διωργάνωσαν ἰδρύματα εὐποιίας διὰ τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς καὶ ἀνήγειραν νοσοκομεῖα καὶ φιλανθρωπίας ἰδρύματα διὰ τοὺς ἀσθενούντας, τοὺς γεγηρακότας καὶ πενομένους, — ἐνέπνευσαν τὰ θαυμάσια τῆς σοφίας καὶ εὐγλωττίας ἔργα εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον, εἰς τὸν Αὐγουστίνον καὶ Βοσουέτον, εἰς τὸν Λειθνίτιον, εἰς τὸν Γκιζῶτον, εἰς τὸν Γλάδστωνα, — νέον ἐνεφύσησαν πνεῦμα εἰς τὴν τέχνην διὰ τοῦ Ῥαφαήλ καὶ Μιχαήλ Ἀγγέλου, — διήνοιξαν πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος δημιουργοῦντα τὸν καθ' ἡμᾶς ἐκπολιτισμὸν ἐν μέσῳ τοῦ χάους καὶ τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐρειπίων. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ γιγαντιαία ἐξαγόμενα, πᾶσαι αἱ μεταμορφώσεις καὶ οἱ ἠθικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θρίαμβοι ἐπετελέσθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἐν τῇ ζωῇ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καθ' ἧς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους ἀνθίσταντο φιλοσοφικά θεωρήματα, συμφέροντα ἱερατικῶν τάξεων. πεποιθήσεις ἀρχαίων μυθολογικῶν θρησκευμάτων, τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων.

III

Ποῖον εἶνε τὸ οὐσιώδες γινώρισμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τίς δὲ ὁ θεμελιώδης χαρακτήρ ὁ διακρίνων τὸν χριστιανισμὸν ἀπὸ τῶν λοιπῶν θρησκευμάτων; Τίς ὁ λόγος τῆς καθαρῶς πνευματικῆς, προοδευτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς τοῦ χριστιανι-

σμοῦ ἀρχῆς, τίς δὲ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ πανίσχυρος καὶ ἀκατάβλητος αὐτοῦ δύναμις καὶ πόθεν αὕτη ἐκπορεύεται ;

Ἡ οὐσία τῶν θρησκευμάτων ἐν γένει ἐγκείται ἐν ταῖς διδασκαλίαις περὶ Θεότητος, περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν ταῖς ἠθικαῖς ἐντολαῖς καὶ παραγγέλμασιν. Αἱ διδασκαλίαι τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν συναπαρτιζοῦσι τὴν δογματικὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θρησκευματος, καὶ τὸν μὲν δεκάλογον παρέλαβεν ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ λαοῦ, οἱ δὲ προφηταὶ ἐξ ἐνθέου ἐμπνεόμενοι πνεύματος συνέταξαν τὰ ἀποτελοῦντα τὴν Παλαιὰν Διαθήκην βιβλία, ἐν οἷς ἐρρίφθησαν τὰ θεμέλια τοῦ μονοθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ τῆς ἀποκαλύψεως νόμου. Τὴν περὶ Θεοῦ καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν καὶ τὸν νόμον τῆς ἠθικότητος συνεπλήρωσεν ἀληθῶς ὁ χριστιανισμός, ἀλλ' ἐγκείται ἐν τῇ συμπληρώσει ταύτῃ ἡ οὐσία τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡρτῆται δ' ἐξ αὐτῆς ἡ σωτήριος καὶ ἀκατάβλητος αὐτῆς δύναμις ἐν τῇ ἀνθρωπότητι;

Ἄλλ' αἱ ἀπλαῖ ἀρχαὶ καὶ ἐντολαὶ καὶ διδασκαλίαι, ἔστωσαν τελειόταται καὶ ἀληθεῖς, ὑπὸ ἀσήμεων διδασκόμεναι ἀνδρῶν, ἔχουσαι κατ' αὐτῶν τὴν ἀντίδρασιν πασῶν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, ἐν ἣ τὸ πρῶτον διδάσκονται, δὲν δύνανται νὰ δημιουργήσωσι νέαν ζωὴν καὶ αἰσθήματα ἀφοσιώσεως καὶ λατρείας μέχρι τοῦ μαρτυρίου καὶ ἐνθουσιασμὸν αὐταπαρνήσεως ἀκαταβλήτου ὑπὲρ προσωπικότητος μὴ ζώσης πλέον ἐπὶ τῆς γῆς. Διότι οὐχὶ πάντες δύνανται νὰ σταθμίσωσι τὸ ὕψος τῶν νέων ἀνθρωπολογικῶν καὶ θεολογικῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀρχῶν, οὐδ' αὐταὶ ἀπέιχον ἐπὶ τοσοῦτον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὅπως ἐκ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν ἐπέλθωσιν ἀποτελέσματα, ἅτινα ὁ πανταχοῦ ἐνεργῶν Ἑβραϊσμός δι' ἰσχυρῶν μέσων καὶ διὰ διαπρεπῶν θεολόγων καὶ φιλοσοφούντων δὲν παρήγαγεν ! Ἐὰν ἡ διδασκαλία φιλοσοφικῆς ἢ θεολογικῆς γνώσεως καὶ ἀρχῆς ἤρκει μόνῃ νὰ καταστῇ πηγὴ νέων αἰσθημάτων καὶ νέας ζωῆς, τότε οἱ ἔχοντες περισσοτέρας γνώσεις τῆς χριστιανικῆς

θεολογίας και ἠθικῆς θὰ προηγηθῶντο και διεκρίνοντο κατά τὴν
 εὐσέβειαν και τὴν πίστιν πάντων τῶν λοιπῶν. Παρατηροῦμεν
 δ' ἀπεναντίας ὅτι ἡ ἀγάπη, ἡ ἀφοσίωσις, ὁ χριστιανικὸς βίος,
 ἡ αὐταπάρνησις κατά τὴν ἐκτέλεσιν χριστιανικῶν ἔργων και ἡ
 πίστις μέγχι μαρτυρίου συμβαδίζουσι πολλάκις μετὰ τῆς ἀμα-
 θείας πάσης θεολογικῆς ἐπιστήμης και ὑπερβατῆς θεωρίας.
 Πρὸς δημιουργίαν ζωῆς πρέπει νὰ ὑπάρξῃ δημιουργικὴ δύναμις,
 δύναμις ἐμποιοῦσα ἐνθουσιασμόν, αἰσθήματα, πεποιθήσεις,
 ζωὴν ἀφοσιώσεως και πίστεως ἐπενεργούσης ἐπὶ τῆς καρδίας
 μᾶλλον ἢ τῆς ψυχρᾶς διανοίας. Ὡς ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐκπη-
 γάζει ἐκ τῆς ζωῆς και προσλαμβάνει τοὺς χαρακτήρας ταύτης,
 οὕτω και ἡ πίστις ἀναβλύζει και λαμβάνει τοὺς χαρακτήρας
 τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ἀνέβλυσε. Διδασκαλία περὶ θεότητος και προ-
 ρισμού, τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πρῶτον, εἶτα δὲ και
 ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διδαχθεῖσα ἀνευ ῥητορικῆς τέχνης,
 ἀνευ κρατερῶν μέσων ἐπιβολῆς, ἀνευ ἀποδείξεων ἢ ἀλλῆς
 ἐξωτερικῆς προπαρασκευῆς και ἠθικῆς πλήρης και ἐξαισίας τε-
 λειότητος, ἀλλὰ συνοπτικῶς ἐν ὀλίγοις στίχοις περιεχομένης,
 ὑπισχνουμένη τὰς στερήσεις και τὴν καταδίωξιν τῶν ὀπαδῶν
 αὐτῆς, προκηρυσσομένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ μὴ ἔχοντος ποῦ τὴν
 κεφαλὴν κλίνει, καταδικασθέντος δὲ εἰς θάνατον ὑπὸ τε τῆς
 θρησκευτικῆς και πολιτικῆς ἐξουσίας, δὲν θὰ ἐγίνοντο δεκταὶ
 ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ οὐδὲ νὰ ἐπιζήσωσιν ἐδύναντο και νὰ ἀναπτυ-
 χθῶσιν ἐν μέσῳ τῶν δύο πεπολιτισμένων τῆς ἀρχαιότητος λαῶν.
 Ἐὰν πρὸς δημιουργίαν νέας θρησκευτικῆς ζωῆς ἤρκει ἡ ὀρθό-
 της τῆς διδασκαλίας ἢ ἡ τελειότης τῆς ἠθικότητος, ἡ μονο-
 θεία θὰ ἀντικαθίστα τὴν πολυθείαν τρεῖς αἰῶνας πρὸ τῆς ἐμ-
 φανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι Πλάτων και Σωκράτης και
 Ἀριστοτέλης τὸν μονοθεισμόν ἐδίδαξαν, ἰ δὲ βίος ἠθικότητος
 θ' ἀνεφαίνετο εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Ἐπικτήτου, τοῦ Σενέκα,
 τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Ἐὰν ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἀπλοῦς διδάσκα-
 λος τελειοτάτης ἠθικῆς, ὁ διαπρεπέστατος τῶν περὶ τὰ θεία

δογματιζόντων, και ὁ μέγας μύσθης τοῦ ἀοράτου κόσμου, θά εἶχομεν ἐν τῷ προσώπῳ Αὐτοῦ νέον τινά Σωκράτην ἐν τῷ Ἰτραήλ, μὴ μεταβάλλοντα οὐδὲ τοὺς μαθητάς αὐτοῦ και μὴ ἐπιδρῶντα οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ τῆς γεννήσεως και δράσεώς του, δὲν θά εἶχομεν ἐν τῷ προσώπῳ Αὐτοῦ τὸν Σωτήρα τοῦ Κόσμου, τὸν Κύριον τῶν αἰῶνων, πρὸς Ὅν ἡ ἀνθρωπότης ἀποτείνεται ἐν ἀπογνώσει και ἀπελπισίᾳ ὅπως ζητήσῃ ἀρωγὴν και βοήθειαν. Χεὶρ γράψασα ἄλλοτε ἀνευλαβῶς ἐχάρασσε πρότινος τὰς ἀκολούθους λέξεις. «Μακρὰν Ἐκείνου οὐδὲν ὑπάρχει τὸ δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ τὴν σκληρὰν ἀγωνίαν τῶν ἀνθρωπίνων δεινῶν» (α).

Εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια θέλομεν ἀναλύσει τὰ ἐν τῷ παρόντι συνοπτικῶς ἐκτιθέμενα χρησιμεύοντα ὡς περίληψις ἅμα και ὡς συμπέρασμα τῶν περαιτέρω μελετῶν μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Ὁ Ἰησοῦς ὑπῆρξεν ὁ θεμελιωτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ τῆς γῆς μεταδοθείσης εἰς τοὺς λαοὺς διὰ τῶν ἀποστόλων και μαθητῶν αὐτοῦ και διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶνε πάλῃ ἀδιάλειπτος τοῦ ἀγαθοῦ και πονηροῦ, τοῦ ἐγωῖσμοῦ και τῆς ὑπὲρ τοῦ πλησίον αὐτοθυσίας, τῆς ἀθεΐας

(α) Πέτρος Δοτή. Ἐπίσκεψις εἰς Ἱεροσόλυμα. Ὁρα εἰς Ἐπιθεώρησιν Γαλλικοῦ Κλήρου 15 Ἰουνίου 1895).

καὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ Δημιουργὸν πίστεως. Κατὰ τὴν πάλην ταύτην οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ὑλοφροσύνης ἔκαμαν χρῆσιν πάντων τῶν πρὸς πολέμησιν πονηρῶν καὶ ἀσεβῶν δόλων. Τὸν Ἰησοῦν κατεδίκασαν εἰς θάνατον καὶ ἐσταύρωσαν, τοὺς μαθητὰς καὶ ὁπαδοὺς τῶν πρώτων αἰώνων κατεδίωξαν, ἐφυλάκισαν, εἰς πάντα ὑπέβαλον μαρτύρια καὶ νέας ἐπένοήσαν κακούργους βασάνους πρὸς κρεούργησιν καὶ ἀλγεινὴν θανάτωσιν, ἀλλ' ἀπέναντι πάσης διώξεως καὶ παντὸς μαρτυρίου Ἰστατο ἡ ἀπαστρέπτουσα δύναμις τῆς πίστεως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ, ἡ τελειότης τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν νόμων τῆς ἠθικότητος, ἡ ἀγιότης τοῦ βίου καὶ τὰ ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ θαύματα μαρτυρούμενα ὑπὸ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν. Ἐνώπιον τῶν ὀλίγων σελίδων τῆς ἀθανάτου Βίβλου, πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἰσχυρῶν γινόμεναι κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐφοδοὶ καὶ προσβολαὶ ἐματαιοῦντο, ἡ δὲ πίστις ἠύξανε καὶ ἐκραταιοῦτο καὶ διεδίδετο ἐν μέσῳ τῶν κακουχιῶν, τῶν καταδιώξεων καὶ τῶν μαρτυριῶν! Ἀπέναντι τοσαύτης ἀκκαταβλήτου δυνάμεως οἱ τοῦ τελευταίου αἰῶνος χριστιανομάχοι ἤλπισαν ὅτι ἡ κατὰ τῶν Εὐαγγελίων πολέμησις θὰ ἦτον ὁ προσφορώτερος τρόπος ἀνατροπῆς τῶν βίβλων καὶ τῶν θεμελιῶν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. Καὶ ἡ γνησιότης τῶν Εὐαγγελίων ἠμφισβητήθη, καὶ ὁ χρόνος τῆς συντάξεως αὐτῶν μετεβλήθη καὶ ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς γῆς προεκηρύχθη ὅτι μία νέα ἐπιστήμη, καλουμένη ἡ «Κριτικὴ», μελετῶσα τὰ περὶ τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων ἠκρίβωσεν ἱστορικὰ γεγονότα ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐγράφησαν μετὰ τὸν 6' αἰῶνα ἀπὸ ἀγνώστους συγγραφεῖς.

Κατὰ τῆς νέας ταύτης ἐπινοήσεως τῶν νέων χριστιανομάχων ἄνδρες κατέχοντες ὑψηλὴν θέσιν ἐν ταῖς φιλολογικαῖς καὶ ἱστορικαῖς ἐπιστήμας ἐπιληφθέντες τῆς ἀνατκευῆς τῶν βεβαιώσεων τῆς Κριτικῆς, ἀπέδειξαν, ἡλίου φαινότερον, τὸ γνήσιον τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων γεγραμμένων ὑπὸ τῶν τεσσάρων

Εὐαγγελιστῶν τοῦ Ματθαίου, τοῦ Μάρκου, τοῦ Λουκᾶ, τοῦ Ἰωάννου ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ.

Οὐδεὶς τῶν αἵρετικῶν καὶ οὐδεὶς τῶν χριστιανομάχων τῶν πρώτων αἰώνων διημφισβήτησε τὴν γνησιότητα τῶν Εὐαγγελίων. Ὁ Πορφύριος, ὁ Ἱεροκλῆς, ὁ Ἰουλιανός, ὁ Κέλσος κατεπολέμησαν τὸ νέον θρήσκευμα ἀπὸ τὸν δεῦτερον αἰῶνα, ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν κατήγγειλε τὰ Εὐαγγέλια ὡς μὴ γνήσια. Ὁ τελευταῖος, ἐπικουρικός φιλόσοφος, ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ ἔτος 117 (84 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ) πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Λόγος ἀληθῆς», ἣν ὁ Ὀριγένης ἀναφέρει κατ' ἕκτασιν εἰς τὴν κατὰ Κέλσον συγγραφὴν του. Εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κέλσου πραγματείαν ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς: «πολλὰ ἔχω λέγειν περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν γενομένων καὶ οὐ παραπλήσια τοῖς ἀπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ γραφεῖσιν, ἐκῶν ἐκεῖνα παραλείπω». Τὰ δὲ ὑπὸ τῶν μαθητῶν γεγραμμένα καλεῖ «Εὐαγγέλια», διαμφισβητῶν δὲ καὶ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Ματθαίου περὶ «τῆς εἰς Αἴγυπτον φυγῆς καὶ περὶ προσκυνήσεως τῶν μάγων» προσβάλλει τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου ὡς καλοῦντας ἑαυτοὺς ἁμαρτωλοὺς (Λουκᾶς Κεφ. ε' — 8) καὶ ἐξανίσταται καὶ κατηγορεῖ ἐπὶ θρασύτητι τοὺς Εὐαγγελιστὰς τοὺς καλοῦντας τὸν Ἰησοῦν «ἐνσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ ὡς φῶς καὶ ἀλήθειαν» (Ἰωάννης).

Ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰῶνος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρχεν ἡ αἵρεσις τῶν Ἐβιωνιτῶν, Χριστιανῶν Ἰουδαϊζόντων, ἀναγνωρίζόντων μὲν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ τὸν προσδοκώμενον Μεσσίαν, μὴ ἀποδεχομένων ὁμῶς τὸν θεῖον τοῦ Ἰησοῦ χαρακτῆρα. Ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἀπεδέχοντο τὸ τοῦ Ματθαίου, ἀλλὰ δὲν διημφισβήτησαν τὴν γνησιότητα τῶν λοιπῶν. Ἀνεγνώριζον καὶ τὸ γνήσιον τῶν πλείστων τοῦ Παύλου ἐπιστολῶν, ἀλλ' ἐθεώρουν αὐτὸν ἀποστάτην ὡς ἀποχωρισθέντα ὅλως ἀπὸ τῶν Μωσαϊκῶν νόμων.

Ἐτέρα καὶ μεγάλη αἵρεσις ὑπῆρξεν ἡ τῶν γνωστικῶν. Τοῦ

δρου γνώσις ἐγένετο χρήσις ὑπὸ τῶν ἀποστόλων πρὸς ἐνδειξιν ἐμβριθοῦς μελέτης τῶν Γραφῶν. Ἄλλ' οἱ αἵρετικοὶ τοῦ δρου γνώσις ἔκαμνον χρήσιν πρὸς ἐνδειξιν συμβολικῆς τινος καὶ μυστικῆς ἐπιστήμης, ἣν κατεῖχον δῆθεν προνομιοῦχά τινα πνεύματα πρὸς ὑπόληψιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν οὐχὶ ἐν τῷ γράμματι αὐτῶν, ἀλλ' ἐν ταῖς ὑπερβαταῖς θεωρίαις ταῖς ὑποκρυπτομέναις συμβολικῶς εἰς τὰς γραφικὰς διηγήσεις. Φιλόσοφοι μᾶλλον ἢ θεολόγοι ἐπρέσβευον τὰ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ ὕλης ἀνάρχου, τὰ περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνότητος τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος, τὰ περὶ ὑπάρξεως ἀοράτων ὄντων καλουμένων αἰώνων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευομένων καὶ ἐπεκαλοῦντό πρὸς κύρωσιν τῶν δοξασίων των χωρία τινὰ τῶν εὐαγγελίων ἢ ἐκήρυττον ἡμαρτημένην τὴν διδομένην ἐρμηνείαν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν θεολόγων. Ἄλλ' ἐν πάσαις ταύταις ταῖς διαμφισθητήσεσι καὶ συγκρούσεσιν οὐδέποτε ἤγειρον ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων. Ὁ γνωστότερος τούτων γεννηθεὶς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6' αἰῶνος καὶ μεταβὰς εἰς Ρώμην κατὰ τὸ ἔτος 140, ὁ Βαλεντίνος, ἀνεγνώριζε καὶ ἀνωμολόγει ὅτι τὰ Εὐαγγέλια ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν πρώτων μαθητῶν καὶ ἀποστόλων τοῦ Ἰησοῦ, εἰ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἤρνοῦντο τὴν γνησιότητα αὐτῶν, ἀλλὰ διέστρεφον διὰ τῆς ἐρμηνείας τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἔννοιαν καὶ διετείνοντο ὅτι ὁ Λόγος τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου συνεταυτίζετο μετὰ τοῦ «Νοῦς».

Τοῦτ' αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αἵρέσεως τοῦ Μαρκίωνος πρεσβεύοντας ὅτι ἡ μὲν παλαιὰ Διαθήκη ἐγράφη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μιᾶς ἀδίκου καὶ σκληρᾶς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἰεχωβά, ἡ δὲ Νέα γεγραμμένη πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐκπορευομένου ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς αἰκτίρμονος Θεοῦ καὶ πατρός. Ἀντιτασσομένων δ' αὐτοῖς τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ χαρακτηριζόντων καὶ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ὡς τὸν θεὸν τοῦ Μωϋσείως νόμον,

(α) Meignon. Les Evangiles. Σελ. 336 καὶ ἑπομ.

ὅν δὲν ἦλθεν ὅπως καταργήσῃ ἀλλ' ἵνα πληρώσῃ, οὐδέποτε εἰς τὰς θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς διαμάχας ἀντέταξαν παρατήρησιν τινα ἢ ὕξιν περὶ τῆς μὴ γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων. Μακρὰν δὲ τούτου ἀπέβαλον μὲν τὰ τρία Εὐαγγέλια, ἀπεδέξαντο δὲ τὸ τοῦ Λευκᾶ ὡς ἀφιστάμενον ἀπὸ τῶν Ἰουδαϊσμῶν περισσότερον τῶν λοιπῶν. «Εἶνε, ἔλεγεν ὁ Μαρκίων, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λευκᾶς φιλαληθέστερος τῶν συνταξάντων τὰ λοιπὰ τρία Εὐαγγέλια.» (α)

Πλὴν δὲ τῆς σπουδαίας ταύτης ἐνδείξεως, τῆς μὴ ἀμφισβητήσεως τουτέστι τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων ὑπὸ τῶν αἵρετικῶν τῶν πρώτων αἰώνων, ὑπάρχουσι καὶ θετικαὶ ἀποδείξεις ἐκ συγγραφῶν τοῦ α' καὶ β' αἰῶνος Μ. Χ.

Οὕτως ὁ Εἰρηναῖος (ἔτος 140) γράφει, ὅτι ὁ Ματθαῖος συνέγραψεν Εὐαγγέλιον διὰ τοὺς Ἑβραίους εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν διάλεκτον, κάμνει δὲ διάκρισιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν τριῶν ἄλλων Εὐαγγελίων. Ὁ Παπίας (ἔτος 150) βεβαίως ὅτι κατὰ τὰς βεβαιώσεις τοῦ Ἰωάννου ὁ Μάρκος ἔγραψε πάνθ' ὅσα ἤκουσεν ἀπὸ τῶν Πέτρων, ὁ δὲ Πέτρος ἐν τέλει τῆς Α' καθολικῆς ἐπιστολῆς ἐμιλῶν περὶ Μάρκου χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς ἴδιον τέκνον. Οἱ δὲ συγγραφεῖς τοῦ β' αἰῶνος, Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας καὶ Κλήμης, ἀναφέροντες τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου ἀπεδίδουσιν εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Σωτῆρος τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ καὶ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος ἀντέγραψε διάφορα ἐξ αὐτοῦ χωρία εἰς τὰς ἀπολογητικὰς αὐτοῦ συγγραφὰς γεγραμμένας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' αἰῶνος· «Διὰ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν ἀποστόλων τῶν καλουμένων Εὐαγγελίων μετεδόθη ἡμῖν ἡ παράδοσις τῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ. Λαβὼν τὸν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας : τοῦτο, εἶπε, ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.» (β)

(α) Εἰρηναῖος· περὶ οἵρεσιῶν. Κεφ. XXVII.

(β) Διαλ. μετὰ Τρύφωνοι.

Ἄλλαχού δὲ εἰς ἓνα τῶν διαλόγων μετὰ Τρύφωνος οὗτος λέγει, «αἱ περιεχόμεναι εἰς τὸ καλούμενον Εὐαγγέλιόν σας ἐπαγγελίαι εἶνε τοσοῦτον ὕψηλαί καὶ θαυμάσιαι, ὥστε ἀμφιβάλλω εἰάν τις δύναται νὰ τηρήσῃ.» (α)

Δύο δ' ἀρχαῖα χειρόγραφα τοῦ δευτέρου αἰῶνος, τὸ μὲν περιέχον τὴν εἰς τὴν Συριακὴν μετάφρασιν τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Peschito, τὸ δὲ ἐξευρεθὲν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Muratori εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς Βόββιο εἰς τὰ περίξ τῶν Μεδιολάνων, ἀνέτρεψες πάσας τὰς γενομένας ἀντιρρήσεις περὶ τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων, ἰδίᾳ δὲ τοῦ κατὰ Ἰωάννην. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο χειρόγραφον ἀναγινώσκονται λατινιστὶ τὰ ἐξῆς. «Τρίτον Εὐαγγέλιον εἶνε τὸ τοῦ Λουκᾶ ἱατροῦ ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸ δὲ τέταρτον τοῦ Ἰωάννου ἐνὸς τῶν μαθητῶν.»

Πλὴν δὲ τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων τούτων τεκμηρίων προστέθησαν τὰ σπουδαιότατα καὶ ἀκαταμάχητα συμπεράσματα, εἰς ἃ κατέληξαν ἐμβριθεῖς φιλολογικαὶ γραμματολόγων καὶ παλαιοντολόγων ἐκζητήσεις περὶ τὸ ὕφος καὶ τὸ λεκτικὸν τῶν Εὐαγγελίων. Ἄρμονία τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις ἀναφερομένων γεγονότων μετὰ τῶν λοιπῶν συγχρόνων πονημάτων, — ἀκρίβεια τῆς ὀνοματολογίας τῶν πόλεων καὶ χωρίων τοῦ α' αἰῶνος, μεταβληθείσης κατὰ τὸν β' μετὰ τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Τίτου καὶ Ἀδριανοῦ καταστροφάς, — χρῆσις ὀνομάτων πρὸς ὑπόδειξιν νομισμάτων ὄντων εἰς χρῆσιν κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα, τάλαντον, δηνάριον, κῆνσος, — ὕφος ἐλληνικῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἐγράφησαν τὰ τρία τῶν Εὐαγγελίων, πάντα ὑπεβλήθησαν εἰς αὐστηρὰν μελέτην καὶ ἐξέτασιν καὶ πάντα τὰ ἐξακριβωθέντα ἐμαρτύρησαν περὶ τῆς συντάξεως τῶν Εὐαγγελίων κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα μετὰ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Διότι εἰς τὴν Ἰουδαϊζουσαν ἐλληνικὴν τῶν Εὐαγγελίων γλῶσσαν ἔγραψαν

(α) Διάλ. μετὰ Τρύφωνος.

κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι διαφόρων τῆς Ἀσίας πόλεων, καὶ πάντες εἰ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Καισαρείᾳ γράφοντες ἑλληνιστί, οὐδὲν δ' ἴχνος τῆς γλώττης ταύτης ἀπαντᾷ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα, ὡς ἀπέδειξαν δύο τῶν διαπρεπεστέρων τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου φιλολόγων ὁ καθηγητὴς Χούγγ καὶ ὁ Dr Pfanckuche μετὰ πολυχρόνιον καὶ ἐμβριθῆ γλωσσολογικὴν μελέτην. (α)

Τὰ ἐξαχόμενα τοιούτων ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐκζητήσεων ἐπίεισαν τοὺς ὁπαδοὺς τῆς κριτικῆς τῆς Τυβίγγης σχολῆς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ διώκτας νὰ καταπαύσωσι τὸν κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων ἐπιχειρηθέντα ἀγῶνα καὶ ἐν πολλοῖς ν' ἀνομολογήσωσι τὴν πλάνην τῶν δοξασιῶν των.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη καὶ αἱ γενόμεναι ὁμολογίαι εἶνε ἡ κρατίστη τῶν ἀποδείξεων τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων καὶ εἰς τῶν θριάμβων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ.

Ἄλλ' ἡ πειστικωτέρα καὶ ἀκαταγώνιστος τῶν ἀποδείξεων τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων εἶνε αὕτη ἡ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη αὐτῶν γενομένη ἐν πνεύματι ἀμερολήπτῳ καὶ ἄνευ προκαταλήψεως τινος. Ὁ ἀναγινώσκων καὶ μελετῶν εὐκόλως διαγινώσκει ὅτι ἕκαστος τῶν εὐαγγελιστῶν συγγραφέων οὔτε ἰδίαν τινὰ διδασκαλίαν παρειστήγαγεν οὔτε ἰδίαν ἰδέαν, σκέψιν ἢ κρίσιν. Γεγραμμένων κατὰ διάφορον σύνταξιν καὶ τρόπους, πᾶς αὐτῶν λόγος, πᾶσα διδασκαλία, πᾶσα ἀναφερομένη πράξις ἐκ μιᾶς ἐκπορεύεται ψυχῆς, ἐξ ἐνὸς πνεύματος, ἐκ μιᾶς καρδίας, ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀγιότητος καὶ τελειότητος. Ὁ ἀναγινώσκων λησμονεῖ τὸν συγγραφέα καὶ βλέπει ἐνώπιόν του τὴν αὐτὴν πάντοτε προσωπικότητα, ἧς ἀκολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ ἔργα μετὰ τῶν ὁγλων. Δεκαοκτῶ ὅλοι παρῆλθον αἰῶνες, ἀφ' ἧς ἐγράφησαν αἱ ἀφελεῖς καὶ ἀπέριττοι εὐαγγελί-

(α) Ὁρα. Ὁ Ἰησοῦς τῶν Εὐαγγελίων ὑπὸ Thos. W. Jones.

καὶ συγγραφῆ καὶ εἰς 240 γλώσσας καὶ διαλέκτους μετεφράσθησαν καὶ ἀδιαλείπτως ἀναγινώσκονται ἐπ' ἐκκλησίαις ὑπὸ τῶν πιστῶν, ὑπὸ μυρίων δὲ ρητόρων ἐφωτίσθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν καὶ διατηροῦσαι τὸ σφρίγος τῆς νεότητος καὶ πρωτοτυπίας εἶνε πλήρεις ζωῆς καὶ δυνάμεως ἐπεγεύρουσαι πάντοτε τὸν αὐτὸν θαυμασμὸν καὶ τὰς αὐτὰς γλυκείας καὶ παρηγόρους ἐντυπώσεις καὶ ἐμποιοῦσαι τὴν πεποίθησιν, ὅτι οἱ γράφαντες εἶδον καὶ ἐλάλησαν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, οὗτινος ἀναφέρουν τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα.

Αἱ περὶ γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων προσβολαὶ ἐπιγένησαν ἀπὸ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις καὶ ἐπιχειρήματα. Ἄλλὰ τὸ ἐξαγόμενον ὑπῆρξε πάντοτε τὸ αὐτὸ, διότι πᾶσα νέα προσβολὴ ἐπερατώθη διὰ νέας μαρτυρίας καὶ νέων τεκμηρίων γνησιότητος, διὸ καὶ ὁ περικλεῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος Lüche παρατήρησεν ὅτι, «Τὸ Εὐαγγέλιον εἶνε βράχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θραύεται ἢ ἐπ' αὐτοῦ καταπίπτουσα σφῦρα τῆς κριτικῆς, χωρὶς ν' ἀποσπάσῃ μικρὸν ἀπ' αὐτοῦ λίθον.» (α)

Τὸ περιφανὲς τῆς ἀληθείας ταύτης θὰ κατίδωμεν ἐν ταῖς ἐπομένοις.

1 (α) Godet. Com. de St Jean Τόμος α' προλεγόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Οι πυρετώδως ἄλλοτε ἀγωνιζόμενοι ὁπαδοὶ τῆς Κριτικῆς μεθόδου, ὅπως ἀποδείξωσιν ὅτι τὰ Εὐαγγέλια ἐγράφησαν μετὰ τὸν δεῦτερον αἰῶνα Μ. Χ. μετέγνωσαν ἤδη καὶ τινες ἐξ αὐτῶν περιώρισαν τὰς προσβολὰς των εἰς μόνον τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου.

Ὁ Βαλλὸν μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας γράφει εἰς τὸ Δ' κεφάλαιον τῆς κριτικῆς ἐρεύνης τῶν Εὐαγγελίων τὰ ἐξῆς: «Ὅτι τὰ Εὐαγγέλια ἐγράφησαν κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους εἶνε ἀλήθεια, ἣν σήμερον δὲν διαμφισβητοῦσιν, ἐγκαταλείπουσι μάλιστα καὶ πᾶσαν ἀντίρρησην κατὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀνοφερομένης προσωπικότητος τῶν Εὐαγγελιστῶν». Καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς Κριτικῆς σχολῆς Βάουρ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ ἐμφάνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶνε μυστήριον μὴ ἐξηγούμενον διὰ τῶν ἱστορικῶν νόμων, αἱ δὲ γινόμεναι κατὰ τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον ἐκζητήσεις μᾶς ἤγαγον εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος τῶν πλείστων τοῦ Παύλου ἐπιστολῶν καὶ τῶν τριῶν συνοπτικῶν Εὐαγγελίων. Οἱ δὲ Θεβίλ καὶ Μιχαὴλ Νικόλαος ἀνωμολόγησαν τὸ ἐσφαλμένον τῶν γενομένων ὑπ' αὐτῶν ἀντιρρήσεων καὶ ἐπὶ τέλος ὁ χριστιανομάχος Ἐρνέστος Ρενάν δὲν ἔσχε τὴν τόλμην νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ πανταχόθεν διαχεομένου φωτὸς περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐγράφησαν τὰ Εὐαγγέλια, περιορισθεὶς μόνον νὰ ρίψῃ ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τὰ ὀνόματα τῶν Εὐαγγελιστῶν· «ἀποδέχομαι, λέγει εἰς τὸ βδελυρὸν αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἀποδέχομαι τὴν γνησιότητα τῶν τεσσάρων κανονικῶν Εὐαγγελίων. Ἐγράφησαν ταῦτα βεβαίως κατὰ τὸν πρῶτον τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνα, ὡς ἔγγιστα δὲ καὶ ὑπ' αὐτῶν

τῶν ἀναφερομένων ἐν αὐτοῖς συγγραφέων.» Ἄλλὰ ἵνα τί τὸ ὡς ἔγγιστα ; Τίς ὁ λόγος τῆς ριπτομένης ἀμφιβολίας ; « Ἡ φράσις, λέγει ὁ Βαλλόν, ἔχει τὸν ὑποκρυπτόμενον λόγον· εἶνε θύρα ἐκ τῆς ὁπέρας ὁ Ρενάν ἐπιφυλάσσεται νὰ ἐξέλθῃ, ὅταν περισφιγθῆ ἔξ αὐτῶν τῶν ὁμολογιῶν του. Ἄναγκασθεὶς ἐκ τῶν πραγμάτων ν' ἀποδεχθῆ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων καὶ αὐτὴν τὴν γνησιότητα τῶν προσώπων, παρεισήγαγε τὴν φράσιν ὡς ἔγγιστα, ὅπως δι' αὐτῆς διαφύγῃ ἐκ τῶν συνεπειῶν, εἰς ἃς ἄγουν αἱ ὁμολογίαι του.»

Καὶ ἀληθῶς ἡ ἐναντιότης μεταξὺ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ Ρενάν περὶ τῆς γνησιότητος τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν δοξασιῶν του περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ θὰ ἦτον ἀνεξήγητος, ἐὰν μὴ ἀπεδεικνύετο ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων του ὅτι ὑπῆρξε πνεῦμα σοφιστείας, ἀντιφάσεως, πονηρίας, συνάμα δὲ καὶ ἐξόχου φιλολογικῆς ἰκανότητος περιβάλλον καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος δι' ὕφους ἐξαισίου καὶ ἀπαραμίλλου. Οἱ ἀναγινώσται θὰ διαγνώσωσιν εὐχερῶς τὰς τάσεις καὶ τοὺς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ὁπαδῶν τῆς Κριτικῆς σχολῆς ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἔργων τῶν δύο γνωστοτέρων καὶ δημοτικωτέρων μεταξὺ αὐτῶν, τοῦ Ἑρνέστου Ρενάν καὶ τοῦ Στράους.

II

« Ἄνῆρ μὴ διακρινόμενος ἐπὶ σταθερότητι καὶ ἐμβριθεῖα πεποιθήσεων, καθ' ὅλον δὲ τὸν βίον κυμαινόμενος μεταξὺ πίστεως καὶ ἀπιστίας, ἀναίρων τὴν ἐπιούσαν ὅσα ἐβεβαίωσεν τὴν προτεραίαν, ἀλλὰ διατυπῶν τὰς ἀντιφατικὰς ἰδέας του μετὰ τέχνης ἀπαραμίλλου». Ταῦτα ἔλεγον πρὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν περὶ τοῦ Ρενάν, ἡ δὲ ὀρθότης τῆς ἐμῆς κρίσεως κυροῦται ἤδη ἐξ αὐτῶν τῶν πανηγυριστῶν καὶ ὁμοφρόνων του. Ἐντεχνος διατύπωσις διαμάχομένων περὶ τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου θεωρημάτων καὶ σκέψεων, τεράστιαι προτάσεις ἀντιφάσεις περι-

εχομένων εἰς τὴν αὐτὴν ἢ εἰς διαφόρους συγγραφάς, παρατηρήσεις καὶ περιτέχνησις ἐπιχειρημάτων καὶ συζητήσεων ἐπὶ σπουδαιωτάτων ζητημάτων, παντελής δ' ἔλλειψις παντὸς συμπεράσματος καὶ πάσης ὀριστικῆς κρίσεως εἶνε τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῶν ἔργων τοῦ Ἐρνέστου Ρενάν. Φιλολόγος καὶ γλωσσολογὸς τὸ ἐπάγγελμα ἐπέδωκε εἰς φιλοσοφίας, πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς μελέτας. Φιλοσοφῶν ἦτο πανθειστῆς καὶ ἰδεολόγος καὶ ἐπικουρείος καὶ αἰσιόδοξος καὶ ἀπαισιόδοξος, πλατωνικός ἄμα καὶ ὕλοδοξῶν. «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ρενάν ἀδέβαιος πάντοτε καὶ νεφελώδης, ἦτο κράμα σκεπτικισμοῦ μετὰ τινος θρησκευτικῆς πεποιθήσεως μεμιγμένου ὑπὸ τὸν τύπον ἐπικουρείου πανθεισμοῦ» (α). Εἰς τῶν πανηγυριστῶν καὶ φίλων τοῦ Ρενάν ἔγραφε τὴν ἐπιούσαν τοῦ θανάτου του. «Ἡ δύναμις τοῦ Ρενάν ἐπήγασεν ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης φιλοσοφικῆς ἀρχῆς καὶ ἰδέας· προετίμα πάντοτε νὰ κινῆται τὸ πνεῦμά του εἰς ὑψηλοὺς ὀρίζοντας καὶ ἐθάρρει ἐπὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ ἐκυμαίνετο ὡς ἡ πτέρυξ εἰς τὸν ἀέρα καὶ ὡς ἡ νεφέλη εἰς τὰς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου» (β). Πολιτευόμενος ἦτον ἀριστοκρατικός καὶ δημοκρατικός ἄμα καὶ συντηρητικός καὶ φιλελεύθερος καὶ ἀπολυτόφρων, δὲν θ' ἀπέκρουε δὲ καὶ ἓνα ἀγαθὸν τύραννον (γ). Μέγας φυσιολόγος, ἔλεγεν, «ὁ Ρενάν εἶνε πάντοτε ὑπὲρ τῶν νικῶντων καὶ εὐτυχούντων». Ἐστεμνύετο ὅτι ταξειδεύων μετὰ τοῦ Ναπολέοντος Γ' ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ὡς δῶρον ἓνα ἐπενδύτην, εὐχαριστεῖτο δὲ ἐπαναλαμβάνων ὅτι ἔχει πάντοτε μίαν θέσιν εἰς τὴν τράπεζαν τῶν Ῥοτσιλδ (δ). Θεολογῶν, ὑπῆρξε πιστός ἄμα καὶ ἄπιστος καὶ χριστιανός καὶ χριστιανομάχος, προκηρύσσων δὲ τὴν ἀμαθίαν τῆς ἐπιστήμης περὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ὑπέσκαπτε τὰ θεμέλια πάσης

(α) Ressegna Nazionale Italiana 16 Ὀκτ. 1892.

(β) Βαννίερς, Fig. 3. Ὀκτ. 1892.

(γ) Ἐπιθ. τῶν δύο Κόσμων, 15 86ρίου 1892.

(δ) Fig. 3. Ὀκτ. 1892.

θησκευτικής πεποιθήσεως ἐπὶ ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης. Γράφων τὴν μητρικὴν τοῦ γλῶσσαν ὡς οὐδεὶς τῶν συγγράνων, θέλων δὲ ν' ἀρέσῃ εἰς πάντας καὶ πάντες νὰ εὐρίσκωσιν εἰς τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ σκέψιν τινὰ ἢ ἰδέαν σύμφωνον πρὸς τὰς πεποιθήσεις ἑκάστου, διετύπου διὰ τοῦ ἀριστοτεχνικοῦ αὐτοῦ καλάμου σκέψεις ἢ εἰρωνείας ἢ γενικὰς προτάσεις ἀμφιβόλου ἐννοίας, ἐξ ὧν οἱ ὀπαδοὶ πάσης σχολῆς, οἱ πανθεισταί, οἱ θεϊσταί, οἱ ἰδεολόγοι, οἱ ὑλοδοξοῦντες, οἱ χριστιανοί, οἱ θετικισταί, οἱ δημοκρατικοὶ καὶ ἀριστοκρατικοὶ ἐδύναντο εὐκόλως νὰ ἐνεύρωσι τὴν ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς πεποιθήσεις των. Τὸ πολύχρουν καὶ ἀντιφατικὸν καὶ ἀρεσκευτικὸν καὶ εὐμετάστατον πνεῦμα τοῦ Ῥενάν διεμορφώθη ἄρα γε ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ παιδεύσεως, ἣν ἔλαβεν ἐντὸς τοῦ ἱεροσπουδαστηρίου καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιδράσεως ἣν ἔσχον ἐπ' αὐτοῦ φίλοι καὶ συνεργάται ἀντιμαχομένων συστημάτων καὶ πεποιθήσεων; Ἦτο πρόθεσις ἀτομικότητος καὶ φιλαρεσκείας, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς ὑψηλὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας, τὰ ὅποια μάτην ἐπεδίωξε καθ' ἑλὸν τὸν βίον; Ἐὰ αἷτια ταῦτα συνέτειναν πιθανῶς πρὸς διάπλασιν τοῦ πνεύματος τοῦ Ῥενάν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου ἐνεχαράχθη ἐπ' αὐτοῦ ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ ἀδιαφορία τοῦ ἀνδρὸς περὶ παντὸς ζητήματος καὶ περὶ πάσης ἰδέας καὶ πεποιθήσεως μὴ περιποιούσης αὐτῷ χαρὰν ἢ ἡδονὴν τινὰ «*La vie est bonne ! Amusez-vous, et vive l' amour !*» Τοὺς λόγους τούτους ἐπανελάμβανε πολλάκις ὁ Ῥενάν, ἐν αὐτοῖς δέ, λέγει ὁ Δελαφόρσε, ἀποκαλύπτεται περιφανῶς ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας του. Πανθειστῆς, δοξάζει ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε τὸ ἰδεῶδες τῆς διανοίας μας καὶ ἡ συγκεκριμένη ἐπιπέδωσις τῶν ὑπεραισθητῶν ἡμῶν ἀναγκῶν καὶ ὑπερκοσμίων τάσεων καὶ ῥοπῶν(α). Θεϊστῆς, διδάσκει ὅτι εἰς τὸ θρησκευτικὸν τῆς ἀνθρωπότητος συναίσθημα ἀνταποκρίνεται ἡ πραγματικότης τῆς ὑπάρξεως τοῦ

(α) Ῥενάν. Σπουδᾶσματα ἱστορίας θρησκευτικῆς.

Θεοῦ (α). Ὑλιστής, ἀρνείται ἐν τῇ φύσει πᾶν προδιαγεγραμμένον σχέδιον (β). Ἀποδοκιμάζων τὸν ὕλισμὸν ἐπιφωνεῖ, «ἐ ἀπλυστάτος τῶν ἀνθρώπων ἀγόμενος ἐκ τῆς λατρείας τῆς καρδίας, εἶνε πλέον πεφωτισμένος περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ὄντων παντός ὕλιστοῦ ἀξιούντος νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τοῦ τυχαίου καὶ πεπερασμένου» (γ). Πνευματιστής καὶ πιστός, γράφει ὅτι ἡ λογικὴ θ' ἀνετρέπετο, ἐὰν ἡ ζωὴ εἶναι ματαιότης καὶ αὐταπάτη (δ). Ἀπαισιδοξος, θεωρεῖ πάντα σύμβολα καὶ ὄντων ἀπατηλότερα (ε). Ἡ ἐπιστήμη του ἦτο ρομαντικὴ, αἱ κρίσεις του πλημμυλεῖς, αἱ πεποιθήσεις του εὐμετασταταί, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀκριβοῦμένων ἱστορικῶν γεγονότων φαῖναι ἐκλάμψεις ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπήστραπτον εἰς τὴν νεφελοειδῆ διάνοιάν του καὶ φωτίζουσαι τὴν ὁδὸν κατηύθυνον τὸν κάλαμον πρὸς τὸ σημεῖον τῆς αἰωνίου ἀληθείας. Ἰστάμενος ἐνώπιον τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ, διεξερχόμενος πάντα τὰ κατὰ τοὺς τελευταίους δέκα ὀκτὼ αἰῶνας ἐπιτελεσθέντα θαύματα ἠθικῆς ἀναγεννήσεως, κλέους καὶ ἀγιότητος, καὶ ἀναλογιζόμενος τὸ ἄπειρον καὶ ἀκαταγώνιστον τῆς ἐκπορευομένης δυνάμεως ἀπὸ τοῦ ξύλου ἐφ' οὗ ἀνηρτήθη ὁ Σωτὴρ τῆς ἀνθρωπότητος, νέος Ἐκατόνταρχος, ἀνεφωνεῖ «Τετέλεσται! Καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν ἐξέπνευσεν. Ἀναπαύθητι τώρα εἰς τὴν ὁδὸν σου, εὐγενὲς Μυσταγωγέ. Τὸ σὸν ἔργον ἐπετελέσθη. Ἡ θεότης σου τεθεμελίωται. Μὴ φοβοῦ ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δύναται νὰ σαλευθῇ ἐκ πλημμυλείας τινός. Ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς ἐπουρανίου εἰρήνης ἐπισκόπει τὰ ἄπειρα τῶν ἔργων σου ἀποτελέσματα. Ἀντὶ τῶν στιγμιαίων ὀδυνῶν, αἰτινες δὲν ἐθίξαν τὸ ὕψος τοῦ πνεύματός σου, ἐκέκτησο τὴν

(α) Ρενάν. Βίος Ἰησοῦ. Εἰσαγωγή ἐκδ. 1876.

(β) Ἐπιθ. τῶν δύο Κόσμων 15 Ἰαν. 1860.

(γ) Εἰσαγωγή εἰς Βίον Ἰησοῦ ἐκδ. 1876. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἀναφέρονται αἱ παρακομπαί.

(δ) Νεκρολογία, Ἐνριέτης Ρενάν.

(ε) Ρενάν. Ἅγιος Παῦλος. Ἀφιέρωσις.

ἀθανασίαν. Ἐπί μυριάδας ἐτῶν ὁ κόσμος θ' ἀνορθοῦται διὰ σοῦ. Λάβαρον τῶν διαμφισθητήσεων μας, σὺ ἔσο τὸ σημεῖον, περὶ ὃ σπουδαῖται θὰ συναφθῶσι διαμάχαι. Μυριάκις ζῶν καὶ ἀγαπώμενος μᾶλλον μετὰ θάνατον ἢ κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας σου, σὺ εἶ ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἀνθρωπότητος. Θὰ διεσαλευθόντο τοῦ κόσμου τὰ θεμέλια, ἐν ἧ ἂν ἡμέρᾳ ἐξέλπει τὸ ὄνομά σου ἀπὸ τῆς γῆς. Μεταξὺ σοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ γίνεταί πλέον διάκρισις. Νικητῆς τοῦ θανάτου εἰσελθε εἰς τὸ βασίλειον, εἰς ὃ αἰώνων λατρευταὶ θὰ σέ ἀκολουθήσωσι διὰ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν ἠτοίμασας» (α).

III

Ἡ ἐκκλησία τῶν διαμαρτυρομένων ἀποσεύσασα τὸν ζυγὸν τῆς ἱεροκρατίας τοῦ καθολικισμοῦ δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν κατάργησιν παντὸς θεσμοῦ καὶ παντὸς εἰσαχθέντος ὑπὲρ τοῦ κλήρου προνομίου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καθιερώσασα τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀτομικῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν διέσεισε τὰ θεμέλια πάσης παραδόσεως ἀπορρεούσης ἀπὸ τὴν ἀνέλιξιν τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος καὶ ἐχούσης τὸ κῶρος τῶν ἀποστολικῶν καὶ τῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐντεῦθεν ἐπήγασαν αἱ ἐν Γερμανίᾳ θρησκευτικαὶ ἐριδες καὶ αἱρέσεις καὶ διαμαχόμεναι σχολαί. Ὁ μελετῶν τὰ ἔργα τῶν γερμανῶν θεολόγων καταπλήσεται ἀληθῶς παρατηρῶν παρὰ τῆ ἐμβριθείᾳ τῶν πλείστων καὶ τῆ ἐξ αὐτῶν ἀποπνεοῦση χριστιανικῆ ζωῆ καὶ εὐσεβείᾳ τὰς ὀρθολογικὰς καὶ ἀλλοκότους θεωρίας ἄλλων καὶ τὸ ἀχαλίνωτον τῆς φαντασιώδους ἐρεύνης κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ζητημάτων. Ὡς παρὰ τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐξ ὧν ἀπέρρευσε

(α) Ρενάν. Βίος τοῦ Ἰησοῦ. Σελ. 440.